

Οι κοινωνίες της επιτήρησης*

Έλεγχος και «πρόληψη» στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία

1. Η γέννηση των μηχανισμών επιτήρησης και ελέγχου: Ο Διαφωτισμός και η έλευση του ζεύγματος έλεγχος-καταστολή

1.1. Επιτήρηση και «κανονικότητα»: Η θετικότητα των πειθαρχικών μηχανισμών

Η γέννηση του σύγχρονου αστικού κράτους, εκκολαπτόμενη ιδεολογικά μέσα από τη διαδικασία του Διαφωτισμού, σηματοδοτείται από την άνοδο και οικοδόμηση των πειθαρχικών μηχανισμών (σύγχρονος αστικός στρατός, σχολείο, φυλακή, ψυχιατρείο)¹. Οι νέοι αυτοί μηχανισμοί ενέχουν ως βασική τους όψη την επιτήρηση και την πειθαρχία ως εξουσιαστικές τεχνικές αναδιαμορφωτικές του σώματος και της ψυχής. Η πειθαρχηση δεν ταυτίζεται βασικά με τον προδιαφωτιστικό σωματικό κολασμό: εδραιώνεται στον έλεγχο και τη διαρκή επιτήρηση του «αποκλίνοντος», στην ίδια την κατασκευή και τη μελέτη της διάκρισης ανάμεσα στην «κανονικότητα» και την «απόκλιση», στη διαμόρφωση δυνατοτήτων προκατασταλτικής προληπτικής παρέμβασης της κρατικής εξουσίας.

Οι πειθαρχικοί μηχανισμοί αντανάκλουν τις λειτουργίες επιτήρησης μέσα στην ίδια αρχιτεκτονική δομή των κτιρίων όπου εδράζουν. Όπως αναφέρει ο Μ. Φουκώ, πρότυπο όλων των μηχανισμών αυτών είναι η διάθρωση του σύγχρονου στρατοπέδου. Η τοποθέτηση του καταλύματος του διοικητή έχει πάντοτε στρατηγικό χαρακτήρα: από τη θέση της σκηνής του εκκινούν μεγάλοι διάδρομοι που διασχίζουν το στρατόπεδο καθιστώντας κάθε επιθεώρηση δυνατή, ενώ οι σκηνές των στρατιωτών είναι ορατές προς κάθε κατεύθυνση, η παρακολούθηση όλης της υφιστάμενης ιεραρχίας εγγράφεται ως διαρκής υλική δυνατότητα. Η διάθρωση αυτή αναπαράγει διαρκώς το «βλέμμα» του διοικητή και των κατώτερων βαθμοφόρων πάνω στους διοικούμενους ως «ένα γρανάζι στη λειτουργία της εξουσίας»².

Όμως η «τεχνική» της πειθαρχησης διά της επιτήρησης δεν είναι βασικά ένα αρχιτεκτονικό μέγεθος. Στηρίζεται κυρίως στην εκπαίδευση και διαμόρφωση ενός ειδικευμένου και ιεραρχικά οργανωμένου προσωπικού, ικανού όχι μόνο να «βλέπει» αλλά και να επεμβαίνει στους πειθαρχούμενους προληπτικά, πριν από την εκδήλωση της «αταξίας». Το προσωπικό αυτό είναι φορέας τεχνικών όχι μόνο «ελέγχου» με τη στενή έννοια αλλά και συνεχούς ταξινόμησης, καταγραφής και διαχωρισμού των συμπεριφορών, ορίζοντας έτσι σε μόνιμη

Ο Δημήτρης Μπελαντής είναι διηγήτορας, διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Αθηνών.

* Το κείμενο βασίζεται σε εισήγηση που παρουσιάστηκε στις «Συναντήσεις της Ουτοπίας» (21/2/1997).

βάση τη διάκριση ανάμεσα στο «ομαλό» και «μη ομαλό», στο «κανονικό» και στο «αποκλίνον». Η εκπαίδευση αυτού του προσωπικού είναι η τελική απόληξη της ανάδυσης των κοινωνικών επιστημών (της σύγχρονης εγκληματολογίας και «φιλελεύθερης» ποινικής επιστήμης, της ψυχολογίας και ψυχιατρικής, της κοινωνιολογίας, των στρατηγικών τεχνικών του πολέμου κ.λπ.). Το ταξινομητικό έργο αυτών των επιστημών είναι και έργο «αναμορφωτικό» και «διαπλαστικό», με την έννοια της στρατηγικής «κοινωνικοποίησης» του «αποκλίνοντος» αλλά και της μελέτης της συμπεριφοράς του, της οργάνωσης και νομοποίησης των μηχανισμών που τον αποκόπτουν από την κοινωνία και προστατεύουν το «ομαλό» από το «μη ομαλό».

Το ιδεατό μοντέλο πειθαρχικής «επιτήρησης» και «ελέγχου» έχει αναπαρασταθεί επιτυχημένα από τον Άγγλο φιλόσοφο Jeremy Bentham στη μελέτη του για το *Πανοπτικόν*³. Στο σχήμα αυτό απεικονίζεται ένας κεντρικός πύργος εντός του πειθαρχικού ιδρύματος, από τον οποίο ο «επιτηρητής» εποπτεύει όλα τα κελιά, ορατά πλήρως απ' αυτόν και προς την κατεύθυνσή του. Αντίθετα, η δική του θέση είναι αδιόρατη. Ο επιτηρούμενος γνωρίζει ανά πάσα στιγμή ότι επιτηρείται, εσωτερικεύοντας έτσι την εξουσία μέσα του, ενώ δεν μπορεί να γνωρίζει τη θέση και τη δράση του επιτηρητή. Η μονοσημαντικότητα αυτής της εξουσιαστικής σχέσης διαμορφώνει ένα σύστημα εξουσίασης στο οποίο παύει να παίζει ρόλο η «ατομικότητα» του εξουσιαστή και αυτός καθίσταται εναλλάξιμος (αποατομίκευση της εξουσίας): η εξέλιξη αυτή δεν είναι άμοιρη και του αιτήματος για συλλογική διακυβέρνηση και εξουσίαση, για υπέρβαση της απόλυτης μοναρχίας. Το σύστημα αυτό είναι, από την άλλη πλευρά, ένα σύστημα διαφοροποίησης των εξουσιαζομένων, κερματισμού του ανέλεγκτου πλήθους σε μια «πολλαπλότητα από την άποψη της εξουσίας αριθμήσιμη και ελέγξιμη, από την άποψη των κρατουμένων από μια μοναξιά εγκάθειρκτη και επιτηρούμενη»⁴. Όπως προαναφέρθηκε, οι εξουσιαζόμενοι χωρίζονται σε κατηγορίες και επισημούνται τα ατομικά τους χαρακτηριστικά, οι διαφορές τους. Ακόμη περισσότερο, αυτό το σύστημα διεισδύει εντός του σώματος των εξουσιαζομένων, το τέμνει και ορίζει ορισμένους απ' αυτούς σε μίαντες της ελέγχουσας εξουσίας, σε «επιτηρητές» μεταξύ των «επιτηρουμένων», σε «φύλακες των φυλάκων»⁵.

Η κρίσιμη ποιότητα των νέων πειθαρχικών μηχανισμών είναι η θετική/διαμορφωτική τους διάσταση. Σε αντίθεση με το σωματικό καλασμό της προδιαφωτιστικής περιόδου κατά της ατομικής «απόκλισης» και τους στρατιωτικούς μηχανισμούς καταστολής της εξέγερσης, μηχανισμούς όπου πρωτανεύει η αρνητικότητα, η εξουδετέρωση/θανάτωση του αποκλίνοντος ή αντιπάλου, τώρα κυριαρχεί ο θετικός προσανατολισμός, η ροπή να καταστεί το άτομο χρήσιμο κοινωνικά, να «κοινωνικοποιηθεί», να παραχθεί παραγωγικό αποτέλεσμα και «κέρδος» με την ευρεία έννοια. Αυτό με διττή έννοια: είτε στο κέντρο των «πειθαρχικών μηχανισμών», όπου βασική λειτουργία είναι η επιτήρηση όσων δεν χωρούν στην παραγωγική διαδικασία και στο «κανονικό» πλαίσιο «κοινωνικής αναπαραγωγής» (ο αποκλεισμός έστω και με τη στρατηγική της «επ'ανένταξης»). Εδώ υπάρχει το αρνητικό στοιχείο συνδυασμένο όμως πάντοτε με τη θετική ροπή της «χρησιμότητας» του αποκλεισμένου (της εργασίας του, της προσπάθειας να αναδιαπαιδαγωγηθεί κ.λπ.). Είτε στην «περιφέρεια» των πειθαρχικών μηχανισμών, όπου κυριαρχεί το θετικό στοιχείο (π.χ. στο σχολείο και στο στρατό), της αναπαραγωγής των κοινωνικών σχέσεων: είτε ως αναπαραγωγής των

δεξιοτήτων και της αναγκαίας ιδεολογικής επιβολής για μια «πειθήνια» στάση εντός της παραγωγικής διαδικασίας είτε ως αναπαραγωγής των «εξωτερικών» προς την παραγωγή καταναγκασμών πάνω στην εργασία (καταστολή εσωτερικού εχθρού) ή των διεθνών στρατηγικών κρατικής κυριαρχίας (καταστολή εξωτερικού εχθρού). Εδώ η κύρια όψη είναι η θετική διαμόρφωση των «χρηστικών» ατόμων (η λειτουργία ταξινόμησης και ελέγχου εκεί κυρίως στοχεύει), ενώ η αρνητική όψη («ο αποκλεισμός») στοχεύει κυρίως στον εντοπισμό των αντιπαραγωγικών και ιδεολογικά απειθαρχητων στοιχείων και την αποβολή τους, αλλά και στην εύρυθμη λειτουργία του πειθαρχικού μηχανισμού καθαυτή.

Η οικοδόμηση των πειθαρχικών μηχανισμών εξαρχής διαδραματίζεται σε μια διαπλοκή του «ιδιωτικού» με το «δημόσιο». Από τη μια πλευρά ο έλεγχος υπό την έννοια της κοινωνικής αστυνόμευσης παύει να είναι υπόθεση των ιδιωτικών φρουρών και μισοϊδιωτικών/μισοδημόσιων φεουδαλικών θεσμών αστυνόμευσης. Συγκροτείται δημόσια και συγκεκριμένα δομημένη αστυνομία, ένας οργανισμός με «χιλιάδες μάτια» μέσα στο κοινωνικό σώμα, δικτυωμένος και με κοινωνικές απολήξεις παντού (από την κεφαλή έως τους «χαφιέδες»). Από την άλλη πλευρά, η «δημοσιοποίηση» των πειθαρχικών μηχανισμών, καταδεικνύοντας ακριβώς τη σχετικότητα της διάκρισης «δημόσιο/ιδιωτικό», συμβαδίζει ακριβώς με τη βαθιά αγκύρωσή της μέσα στο «ιδιωτικό»: δεν πρόκειται μόνο για το «χαφιεδισμό», αλλά πολύ βαθύτερα για την κατασκευή —κατά την έκφραση του Μ. Φουκώ— μικρών κοινωνικών παρατηρητηρίων γύρω από τα «οχυρά» των πειθαρχικών μηχανισμών. Η οικογένεια γύρω από το σχολείο, το δίκτυο των προσωπικών και φιλικών σχέσεων κ.λπ.

1.2. «Επιτήρηση» και θεωρία της κεφαλαιοκρατικής εξουσίας: Η σχέση δημόσιου-ιδιωτικού και το εργοστάσιο

Όπως έχει καταδειχτεί, οι πειθαρχικές τεχνικές διαπερνούν το σύνολο των μηχανισμών οι οποίοι συμβάλλουν στην αναπαραγωγή των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων εξουσίας. Οι τεχνικές αυτές χαρακτηρίζουν τη λειτουργία τόσο των Ιδεολογικών Μηχανισμών όσο και αυτή του καταναγκαστικού μηχανισμού του κράτους. Το γεγονός αυτό δεν αίρει τη σημασία τούτης της διάκρισης, αντίθετα καταδείχνει την *ενότητα* των κρατικών μηχανισμών στη διαδικασία της κοινωνικής αναπαραγωγής. Απ' αυτή την οπτική γωνία, η διάκριση διατηρεί την αναλυτική της σημασία, δεν πρέπει όμως να διαφεύγει από την προσοχή μας ότι η διάκριση δεν είναι «στεγανή», αλλά αντίθετα οι κατασταλτικοί μηχανισμοί ενέχουν στοιχεία ιδεολογικής επιβολής (κλασικότερο παράδειγμα ο στρατός), τα οποία, εν πολλοίς, αντιστοιχούν σε «πρακτικές» εκμαθαινόμενες μέσα από την πειθαρχηση ενώ, αντίστοιχα, οι ιδεολογικοί μηχανισμοί ενσωματώνουν υπολογίσιμες λειτουργίες καταστολής και αποκλεισμού μέσα από την «επιτήρηση και τον έλεγχο επί των ατόμων “εντός” του μηχανισμού».

Χαρακτηριστική όψη της αναδιοργάνωσης της αστικής κρατικής εξουσίας από την εποχή των αστικών επαναστάσεων και μετά, η οποία αναδειχεται ανάγλυφα στους πειθαρχικούς και επιτηρητικούς μηχανισμούς, είναι η «ατομικοποίηση» των εξουσιαζομένων. Οι αδιαφοροποίητες μάζες της απολυταρχίας αντιστοιχούν στη φάση όπου οι «θεσμοποιημένες» τάξεις (Staende) δεν έχουν καταργηθεί και οι φορείς των κοινωνικών σχέσεων δεν είναι ακόμη «εξατομικευμένοι». Η ένταξή τους στις κοινωνικές σχέσεις (ακόμη όχι ολοσχερώς καπιταλιστικές) μέσω των «δεσμών» αυτών μειώνει τη σημασία των διαφοροποιητι-

κών τους χαρακτηριστικών, αλλά ουσιαστικά και το ειδικό βάρος των μηχανισμών «διαπαιδαγώγησης» και ένταξης στην παραγωγική διαδικασία. Αντίθετα, η πορεία καπιταλιστικού μετασχηματισμού των κοινωνικών σχέσεων, σπάζοντας αυτούς τους δεσμούς, παράγει «άτομα», άτομα «ίσα και ελεύθερα», τα οποία συναλλάσσονται, αγοράζουν και πωλούν το εμπόρευμα εργατική δύναμη. Όμως η διαδικασία «ένταξης» δεν είναι μια αυτόματη νομική διαδικασία, προϋποθέτει μια τεράστια διαδικασία βίας, καταστολής, εξωοικονομικών καταναγκασμών και διάρρηξης των παλιών δεσμών ασφαλείας. Η οικοδόμηση και πρώτη «δοκιμή» των «πειθαρχικών» μηχανισμών απαντά ακριβώς σ' αυτή την ανάγκη, της αποτελεσματικής ένταξης των ατομικοποιημένων ανθρώπων, της διάρρηξης του παλιού ιστού, της διαπαιδαγώγησης στις νέες σχέσεις, του καταναγκασμού σε αυτές (διότι βέβαια η πρωταρχική συσώρευση είναι μια ιστορία βασικά εξωοικονομικών καταναγκασμών και ασύλληπτης βίας), του «αποκλεισμού» όσων δεν μπορούν να καταστούν αποτελεσματικοί και παραγωγικοί ή όσων δεν εντάσσονται ιδεολογικά και κοινωνικά σ' αυτό το πλαίσιο. Από τη μια λοιπόν πλευρά, το δημόσιο οργανώνεται ως ο χώρος όπου εκφράζεται η συλλογική θέληση («η λαϊκή κυριαρχία») αλλά και όπου συντίθεται η στρατηγική της ατομικοποίησης/πειθάρχησης, όπου τίθενται τα οριοθετικά πλαίσια στα «άτομα», ουσιαστικά όπου διαμορφώνονται τα όρια και το περιεχόμενο του «ιδιωτικού». Από την άλλη πλευρά, το ίδιο το «ιδιωτικό» δεν είναι, όπως διακηρύσσεται, ένας χώρος αποχής της κρατικής εξουσίας, ένας χώρος αρνητικής ελευθερίας («δικαιώματος») για το άτομο ή, ορθότερα, είναι μόνο σε τελική ανάλυση. Είναι ταυτόχρονα ένας χώρος ελεγχόμενος και επιτηρούμενος από την κρατική εξουσία, ένας χώρος «θέασης» και επιβολής, ένας χώρος όπου οργανώνονται άπειρες «ιδιωτικές εξουσίες», οι οποίες όμως στην ουσία τους δεν είναι ιδιωτικές παρά μόνο νομικά —στην πραγματικότητα είναι συνιστώσες της μιας και αδιαίρετης κεφαλαιοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής εξουσίας, είναι τα «κοινωνικά παρατηρητήρια» του οχυρού-αστικού κράτους. Η «ιδιωτικότητα» ορισμένων απ' αυτούς τους μηχανισμούς αποτελεί το σοβαρότερο εγγύριο για την αποτελεσματική τους νομιμοποίηση, καθώς θεωρούνται ότι ανήκουν όχι στην «πολιτική κοινωνία» αλλά στη λεγόμενη «κοινωνία των πολιτών»⁶.

Απόρροια ακριβώς του ελαστικού —και κατά πολύ φανταστικού— χαρακτήρα της διάκρισης δημόσιο/ιδιωτικό αποτελεί και η λειτουργία της πειθάρχησης/επιτήρησης μέσα στο καπιταλιστικό εργοστάσιο, στη μεγάλη βιομηχανία («δεσποτισμός του εργοστασίου»), όπως την έχει περιγράψει ο Κ. Μαξ στο έργο του. Αν οι «δημόσιοι» θεσμοί τηρούν την πειθαρχία μέσα στη «μεγάλη κοινωνία» αποκλείοντας τους αντιπαραγωγικούς αλλά και εκπαιδύοντας τους δυνάμει παραγωγικούς, το εργοστάσιο λειτουργεί ως ένα κατ' εξοχήν («ιδιωτικό») πειθαρχικό ίδρυμα, ως ένας σύνθετος και αποτελεσματικός μηχανισμός επιτήρησης. Οικοδομείται μια ιεραρχία επιστάσις και παρακολούθησης της εκτέλεσης του έργου, «υπάλληλοι, ελεγκτές, εργοδηγοί»⁷. Κριτήριο και σκοπός αυτής της άμεσης επιτήρησης του μηχανισμού του κεφαλαίου είναι το μέγιστο κέρδος, η αποφυγή κάθε χρονοτριβής, κάθε άσκοπης κίνησης, η αποτροπή της αδεξιότητας. Παρατηρούμε εδώ μια ενδιαφέρουσα αναλογία: ενώ η επιτήρηση στα «δημόσια» πειθαρχικά ιδρύματα αποσκοπεί στην αποφυγή του παραπτώματος και την ομαλοποίηση του παρεκκλίνοντος, εδώ η επιτήρηση στοχεύει σε ένα άμεσο παραγωγικό αποτέλεσμα. Η μη επίτευξή του είναι ένα «οιονεί» παράπτωμα, αλλά ταυτόχρονα αποδεικνύεται ότι και τα «δημόσια» παραπτώματα αποτελούν εκφάνσεις

μιας αντιπαραγωγικής πρακτικής μη συμβατής με την αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Αυτή άλλωστε είναι και η λογική του Ποινικού Δικαίου του Διαφωτισμού: ο υποπέσας σε παράπτωμα να μπορέσει να επιστρέψει στην «ηθική» βάση μιας χρηστής και παραγωγικής κοινωνίας. Αυτή η αναλογία αποδείχνει τη σχηματικότητα και αβασιμότητα μιας λογικής που βλέπει στην παραγωγή ένα χώρο ελεύθερης συμβατικής βούλησης, όπου το ετερόνομο και εξουσιαστικό στοιχείο παρεμβαίνει επικουρικά και συμπληρωματικά προς την ιδιωτική/συμβατική αυτονομία. Σε πλήρη διάφηση αυτής της λογικής φαίνεται η *ενότητα των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων εξουσίας*: η «ιδιωτική» εξουσία του ατομικού κεφαλαίου συντίθεται παραπληρωματικά προς τη «δημόσια» εξουσία του συλλογικού κεφαλαιοκράτη και οι τεχνικές επιτήρησης/ελέγχου προσλαμβάνουν την ίδια υλική μορφή, ανεξάρτητα από την ιδιωτική ή δημόσια μορφή της πειθάρχησης και παρά το ότι βέβαια η παραγωγή δεν συνιστά έναν ακόμη μηχανισμό του κράτους: η εξουσία του κεφαλαίου, έχοντας ως πυρήνα και στρατηγείο το αστικό κράτος, δεν εξαντλείται στα όριά του. Η «ατομικοποίηση», ο έλεγχος, η επιβολή της κανονικότητας αποτελούν γνωρίσματα της κεφαλαιοκρατικής εξουσίας υπό κάθε μορφή κρατικού μηχανισμού (νομικά ιδιωτική ή δημόσια) αλλά και πέρα από τα όρια του κράτους.

Όμως η θεωρία του *Μ. Φουκώ* για την ανάλυση της εξουσίας και το ρόλο των μηχανισμών επιτήρησης στην οργάνωσή της συναντά ένα σημαντικό όριο στην ανάπτυξή της, παρά τον εξαιρετικά γόνιμο χαρακτήρα της, και στο όριο αυτό συγκρούεται με τη μαρξιστική θεωρία του κράτους⁸. Οι παραπάνω αναπτύξεις αποτελούν μια απόπειρα «μαρξιστικής» ανάγνωσης και αναγωγής του *Επιτήρηση και Τιμωρία*, ένταξής του σε μια προβληματική πρωτοκαθεδρίας της ταξικής πάλης. Όχι όμως και την «πιστή» απόδοση των θέσεων του *Μ. Φουκώ*. Γιατί η ανάδυση της πειθαρχικής/επιτηρητικής εξουσίας στην πραγματικότητα δεν αποτελεί τη συγκρότηση μιας «τεχνολογίας της εξουσίας» και μόνο, μη προϋπάρχουσας. Πέρα από το γεγονός ότι οι «λεπτές» τεχνικές εξουσίας με ριζικά διαφορετικές μορφές εμφανίζονται εν μέρει και πριν από τον «κλασικό» αιώνα (18ο), το βασικό πρόβλημα στις θέσεις του *Φουκώ* εντοπίζεται στην απουσία μιας θεωρίας βασισμένης στην ταξική πάλη και το στρατηγικό ρόλο του αστικού κράτους μέσα σ' αυτή. Η εξουσία εμφανίζεται ως ένα ζεύγμα ασυνεχών εστιών, ως μια σειρά στρατηγικών θέσεων χωρίς εμφανή ενότητα, η οποία «υποτάσσει», επιβάλλει την πειθάρχηση στους εξουσιαζομένους διαφοροποιώντας τους και μελετώντας τους, «ασκείται» αλλά δεν κατέχεται. Οι «τεχνικές» της υποταγής παρακάμπτονται τη βαθύτερη διάσταση της ενότητας της αστικής κρατικής εξουσίας ως μιας *ενότητας ταξικών συμφερόντων και ως στρατηγικής κατίσχυσης των συμφερόντων του συνασπισμού στην εξουσία*.

Όμοια, η ιδεολογία αποσυνδέεται ως πρακτική εξουσίας από τις κυρίαρχες παραγωγικές σχέσεις και τη δυναμική του κυρίαρχου τρόπου παραγωγής. Ενώ ο *Φουκώ* προβαίνει στο εγχείρημα της σύνδεσης της γενεαλογίας των επιστημών με τη λειτουργία ακριβώς της γνώσης ως μέσου εξουσίας αλλά και της εξουσίας ως πηγής γνώσης και θετικής διαμόρφωσης των ατόμων, το εγχείρημα αυτό διαχέεται μέσα στους διαφορετικούς μηχανισμούς και ιδρύματα και δεν κατατάσσεται ένα σημείο στρατηγικής ενοποίησης, το «κράτος» θεωρείται ως ένα πλασματικό κέντρο και έτσι υποβαθμίζεται η ταξική φύση του και η ενότητα των ιδεολογικών πρακτικών που αναπαράγονται στους μηχανισμούς του. Η ιδεολογία ως εξουσια-

στική πρακτική νοείται περισσότερο ως μια κοινωνική τεχνολογία σε σχέση κυρίως με ένα *διαρκή και «διάχυτο» πόλεμο ελιγμών εξουσίας και εξουσιαζομένων μέσα στους πειθαρχικούς μηχανισμούς* παρά ως ένα κεντρικό στρατηγικό μέτωπο, μια βασική όψη της ταξικής πάλης μέσα στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Η θετικότητα των πρακτικών της αστικής εξουσίας αναδεικνύεται από το έργο του Φουκώ με οξυδέρχεια και οι αναλύσεις για την «επιτήρηση» τοποθετούν το πρόβλημα της νέας ατομικοποιητικής αστικής ιδεολογίας, όμως αυτή η εργασία δεν απαντά στον ιστορικό αναπροσδιορισμό των κυρίαρχων ιδεολογικών περιοχών στην αστική κοινωνία, στο πώς και γιατί ορισμένοι ιδεολογικοί μηχανισμοί αποκτούν την πρωτοκαθεδρία στην αστική ηγεμονία μέσα σ' αυτή τη νέα «ατομικοποιητική» πραγματικότητα και πώς η αμφισβήτηση της διάκρισης της «δημόσιας» και της «ιδιωτικής εξουσίας» συμβαδίζει με τη νομική απονομή του «δημόσιου» ή «ιδιωτικού» χαρακτήρα στους κρατικούς μηχανισμούς και την ιδιαίτερη λειτουργία των πρακτικών πειθάρχησης και ιδεολογικής επιβολής σε κάθε ιδιαίτερο μηχανισμό^{8α}. Η παράκαμψη αυτής της προβληματικής ανοίγει το δρόμο για την ενσωμάτωση όψεων του έργου του Φουκώ από τους φιλοσόφους της «ετεροδοξίας» στη δεκαετία του 1970 και του «μεταμοντέρνου» στη δεκαετία του 1980.

2. Το παρεμβατικό κράτος ως «καθολικό» κράτος επιτήρησης: Από την επιτήρηση του «εργάτη» και του «οριακού» στην επιτήρηση όλης της κοινωνίας

Η αναδιοργάνωση των κεφαλαιοκρατικών κοινωνιών από τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα (επικράτηση του καπιταλισμού της σχετικής υπεραξίας⁹, του λεγόμενου «τείλορικού-φορντιστικού» προτύπου) επιδρά καθοριστικά στην επέκταση και διόγκωση των λειτουργιών επιτήρησης της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας.

Στο επίπεδο της «*επιχείρησης*», η εισαγωγή του συστήματος Τέιλορ, της «επιστημονικής οργάνωσης εργασίας»¹⁰, ανασυνθέτει την εργασιακή διαδικασία έτσι ώστε η εργασία να κερματίζεται σε μικρά απλά έργα, «στοιχειώδη», τα οποία ενοποιούνται μέσα στην αλυσίδα παραγωγής, ο χρόνος επιμερίζεται σε «στοιχειώδεις» χρόνους και ελέγχεται πλήρως, η σπατάλη χρόνου, το «σουλατσάρισμα», καταπολεμείται. Η ενοποίηση και ο συντονισμός αυτών των έργων προϋποθέτει τη μεταφορά όλων των εξουσιών και αρμοδιοτήτων από τον παλιό «μάστορα» στο διευθυντικό μηχανισμό του κεφαλαίου και ιδίως στο επιστημονικό προσωπικό το οποίο κατοπτρεύει και ελέγχει τη διαδικασία. Η άσκηση όμως του ελέγχου του επιστημονικού και άλλου διευθυντικού μηχανισμού διακλαδώνεται μέσα από ένα αχανές σύστημα επιτήρησης, όπου κυρίαρχο ρόλο παίζει ο έλεγχος της ροής του χρόνου. Το «χρονόμετρο» ως απρόσωπος μηχανισμός γίνεται το βασικό εργαλείο διαρκούς επιτήρησης και ελέγχου επί του τειλορικού εργάτη σε Δύση και Ανατολή, όπου ο τειλορισμός επίσης γίνεται κυρίαρχο παραγωγικό μοντέλο (αρχικά με τη μορφή του «σταχανοβισμού») και συμβάλλει καθοριστικά στην αποκατάσταση μιας ιεραρχικής και εκμεταλλευτικής εργοδοτικής διεύθυνσης μέσα στην παραγωγή.

Στο επίπεδο της «*κοινωνίας*», η φορντιστική οργάνωση (απολύτως εμπορευματική κατανάλωση, τυποποίηση των προϊόντων, ελάχιστος μισθός, στήριξη της καταναλωτικής ζή-

τησης) οδηγεί σε μια απολύτως εμπορευματική κοινωνία. Οι προκαπιταλιστικοί δεσμοί σπάνε οριστικά, συντελείται η πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο, η εμπορευματοποίηση της κοινωνίας συνοδεύεται από την «κρατικοποίησή» της. Σε αντίθεση με τους σύγχρονους νεοφιλελεύθερους μύθους, η κρατικοποίηση υπήρξε λειτουργική όψη της «καπιταλιστικοποίησης» της αστικής κοινωνίας, αναγκαία της προϋπόθεσή¹¹. Οι νέες λειτουργίες του «παρεμβατικού» αστικού κράτους, όπως αυτό βγαίνει μέσα από την κρίση του 1929, είναι λειτουργίες: α) ρύθμισης της οργάνωσης της εργασιακής διαδικασίας (κανονισμοί εργασίας), β) ρύθμισης της ταξικής σύγκρουσης κάτω από την πίεση της ταξικής πάλης στη Δύση αλλά και το αντίπαλο δέος του 1917 (εργατική νομοθεσία, συλλογικές συμβάσεις κ.λπ.), γ) ρύθμισης της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης και στήριξης της συλλογικής κατανάλωσης (Κράτος Πρόνοιας), δ) ρύθμισης της εκπαίδευσης και της κινητικότητας της εργασίας, προσαρμογής της στα τεχνολογικά δεδομένα, εισαγωγής νέας τεχνολογίας κ.λπ., ε) μακροοικονομικών σχεδιασμών και παρεμβάσεων στην οικονομία.

Η «παρεμβατική» αστική κοινωνία δεν είναι μια σταθερή κατάσταση, είναι μια κρίσιμη γόνα κοινωνία σε ένα διαρκή κύκλο ανάπτυξη-κρίση-προσαρμογή. Η ολοκλήρωση των καπιταλιστικών σχέσεων, η καταστροφή των προκαπιταλιστικών δεσμών, η απαξίωση παραγωγικών κλάδων, η εντατικοποίηση της εργασίας, οι πολιτιστικές μεταβολές οδηγούν σε κρίσεις συνήθως μοριακές και όχι γενικευμένες. Οι μοριακές όμως αυτές εκρήξεις και η ροπή προς τη γενικευμένη «καθημερινή» δυσαρέσκεια συχνά αποτελούν τη βάση για την εμφάνιση κοινωνικών κινημάτων αντίστασης και διαμαρτυρίας («νέο» εργατικό κίνημα, άλλα κινήματα), όπως αυτά που αγνοφαινόνται στις αρχές της δεκαετίας του 1960 και ολοκληρώνουν τα χαρακτηριστικά τους στη φάση 1965-1975.

Μια πρώτη διάσταση της τάσης προς την «καθολική» επιτήρηση είναι αυτή της *επέκτασης των μηχανισμών κοινωνικής πρόνοιας*, της «γραφειοκρατικής» διόγκωσης της διοίκησης και των συνεπειών της στην «εξατομίκευση» και τον έλεγχο των κυριαρχούμενων τάξεων. Απέναντι στην απειλή ανόδου της ταξικής πάλης, οι μηχανισμοί του κοινωνικού κράτους δρουν δυαδικά: ως μηχανισμοί «κοινωνικής ασφάλειας» («πρόνοιας») και ως μηχανισμοί ελέγχου και καταστολής. Οι προνοιακοί μηχανισμοί όμως ήδη έχουν εγγεγραμμένη αλλά και επεκτεταμένη την όψη της επιτήρησης και του ελέγχου: ο λόγος βρίσκεται στο ότι η «πρόνοια» για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης έχει στον πυρήνα της τη διάκριση «κανονικότητας» και «μη κανονικότητας». Ο άνεργος, ο περιθωριακός, ο άστεγος, ο παραβατικός «ενισχύονται» —αν ενισχύονται— με τρόπο διαβαθμισμένο σε σχέση με τον «ομαλό» εργαζόμενο. Κυρίως όμως «καταγράφονται» και ταξινομούνται ως «τέτοιτοι», αρχειοθετούνται και διακρίνονται από την κανονική εργατική τάξη. Τα δίκτυα πληροφόρησης και αρχειοθέτησης των προνοιακών μηχανισμών διασυνδέονται βαθύτερα με αποτέλεσμα σημαντικός όγκος πληροφοριών των προνοιακών δικτύων να καθίσταται προσίτος στις δικτατικές αρχές. Η κανονικότητα ως προς την προσαρμογή στην παραγωγή και αναπαραγωγή της κεφαλαιακής σχέσης καθίσταται ερμηνευτικό πρόκριμα για την κανονικότητα στην εν γένει κοινωνική συμπεριφορά, ακόμη ως πρόκριμα για την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Από τη διασύνδεση μηχανισμών πρόνοιας και μηχανισμών καταστολής πηγάζει και η ιδέα της «ενιαίας» ταυτότητας, του κωδικού μέσα από τον οποίο η κρατική εξουσία καταγράφει ενιαία όλα τα πληροφοριακά δεδομένα που κατέχει σχετικά με ένα

άτομο (στην ελληνική εμπειρία ο περίφημος ΕΚΑΜ, που δεν εφαρμόστηκε τελικά). Πρόκειται για το παμπάλαιο όνειρο της κρατικής εξουσίας να ελέγξει ολοκληρωτικά τα υποκείμενα σ' αυτή άτομα, όνειρο όμως που στην πραγματικότητα δεν είναι παρά μια φαντασίωση. Έτσι όμως, διά της διακλάδωσης των προνοιακών μηχανισμών σε όλη την κοινωνία, καθίσταται αυτή καθολικά επιτηρήσιμη και ελέγξιμη.

Μια δεύτερη όψη της κοινωνίας καθολικού ελέγχου στην τείλορική-φορντιστική φάση αφορά τη μαζική καταναλωτική κατεύθυνση, την οργάνωση της «κοινωνίας σούπερ μάρκετ»¹². Η ενίσχυση της κατανάλωσης μέσα στα πολυκαταστήματα, η «συγκέντρωση-συγκεντροποίηση» του εμπορίου σε λιγότερες μεγάλες μονάδες ωθεί στην ενίσχυση της επιτήρησης επί του καταναλωτή. Η επιχείρηση καταγράφει τις καταναλωτικές συνήθειες και συμπεριφορές των πελατών, κατ' αρχήν ως τάσεις και όχι εξατομικευμένα, περαιτέρω όμως και εξατομικευμένα, με τη χρήση στατιστικών και ερωτηματολογίων σχετικών με τις καταναλωτικές συνήθειες. Ακόμη, η χρήση των πιστωτικών καρτών βοηθά στην καταγραφή των «εξατομικευμένων» καταναλωτικών συμπεριφορών. Στην πραγματικότητα λοιπόν, αντιστρέφεται το προτεινόμενο από τους ιδεολόγους του συστήματος σχήμα: «η επιτήρηση» των καταναλωτών —των ίδιων βασικά ατόμων που επιτηρούνται και ως «παραγωγοί»— οδηγεί στη δυνατότητα εν μέρει καθορισμού και επίδρασης, π.χ. μέσα από τους μηχανισμούς της διαφήμισης, επί των καταναλωτικών συνθηθειών, στη διαμόρφωση της «ζήτησης» αντί της διατυμπανιζόμενης προσαρμογής της προσφοράς στην αυθόρμητα σχηματιζόμενη ζήτηση τυποποιημένων εμπορευμάτων.

Παρατηρούμε και στις δυο περιπτώσεις ότι η καθολίκευση των μηχανισμών επιτήρησης αξιοποιεί και εδράζεται στην «τυποποίηση» και διαχείριση των κοινωνικών αναγκών, στην εμπορευματική τους οργάνωση ή στην κρατική τους «απορρόφηση». Η αναγωγή των αναγκών στη διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου προϋποθέτει τη μη συλλογική και αυτόνομη έκφραση αυτών των αναγκών και ανταγωνιστικών συμφερόντων. Αλλά και τη διατήρηση των εστιών αμφισβήτησης ως «στεγανών» και απομονωμένων, την καταγραφή των κοινωνικών αμφισβητήσεων ως φαινομένων ατομικής παθολογίας και μη κοινωνικοποίησης. Εδώ συμβάλλει και η αξιοποίηση από την εξουσία πρακτικών των κοινωνικών επιστημών, όπως η ψυχιατρική, οι επιστήμες της εκπαίδευσης ή οι καθεστωτικές κοινωνιολογικές τάσεις.

3. Η επιτήρηση σε συνθήκες καπιταλιστικής κρίσης και αναδιάρθρωσης

Η φάση εμφάνισης και όξυνσης των φαινομένων κρίσης υπερσυσσώρευσης από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 (μείωση του ποσοστού κέρδους, απαξίωση παραγωγικών μονάδων κ.λπ.) ενεργοποιεί επιθετικές στρατηγικές αναδιάρθρωσης από την πλευρά του κεφαλαίου και του κράτους, στρατηγικές οι οποίες έχουν προσδιοριστεί ως καπιταλιστική αναδιάρθρωση και πολιτικά ως νεοφιλελευθερισμός. Η κρίση αυτή αποτελεί εκδήλωση όχι μόνο της οικονομικής εξάντλησης του φορντιστικού-κείνσιανού προτύπου κοινωνικής αναπαραγωγής (Reproduktionsmodus)¹³, αλλά κυρίως της ανόδου της ταξικής πάλης στη δεκαετία 1960-1970, του «σαμποτάζ» της αλυσίδας και των φορντιστικών κοινωνικών προτύπων από τα κινήματα αυτής της φάσης¹⁴. Η «επιτήρηση» και ο έλεγχος μπλοκάρονται. Σημαντική όψη

των στρατηγικών αναδιάρθρωσης και απάντησης στην κρίση αποτελεί η «πληροφορικοποίηση», η γενικευμένη εισαγωγή των πληροφορικών συστημάτων στην παραγωγή και οι συναφείς προς αυτή μεταμορφώσεις της παραγωγικής διαδικασίας (3.1.). Στο επίπεδο της συγκρότησης του μηχανισμού κρατικού καταναγκασμού, η αστυνομία αλλάζει πρόσωπο και τείνει να αποκτήσει κατ' εξοχήν «προληπτική» παρέμβαση (3.2.). Τέλος, η σχέση «ιδιωτικής» και κρατικής κατασταλτικής κινητοποίησης μεταβάλλεται. Χωρίς να μπορεί να γίνει λόγος (ακόμη;) για νομιμοποίηση της αυτοδικίας, οι πολίτες καλούνται να ενεργοποιηθούν συμπράττοντας με το κράτος κατά του (πολιτικού ή μη) οργανωμένου εγκλήματος (3.3.).

3.1. Πληροφορικοποίηση και τηλεργασία:

Ο έλεγχος μέσα στην κατοικία και το τέλος του «άβατου»

Η εισαγωγή των πληροφορικών συστημάτων στην παραγωγή συμβαδίζει κατά κανόνα με την ενίσχυση του «μικρού μεγέθους» —«small is beautiful» κατά τις νέες κεφαλαιοκρατικές νόρμες. Με την έννοια της *τηλεργασίας* εννοείται κατά βάση η διάσπαση του παραγωγικού μηχανισμού της μεγάλης επιχείρησης σε μικρές ευέλικτες μονάδες ή η ακόμη μεγαλύτερη αποκέντρωση της παραγωγής με τη μεταφορά της στην οικία του εργαζομένου, ο οποίος ανταλλάσσει πληροφορίες με την επιχείρηση και λαμβάνει κατευθύνσεις διά του ηλεκτρονικού υπολογιστή του¹⁵.

Η αποκέντρωση της εργασίας βασίζεται στην ευχερή και ταχεία μεταβίβαση πληροφοριών και τη διάσπαση μιας παραγωγικής διαδικασίας στηριγμένης στη συνεργασία των παραγωγών, δηλαδή κοινωνικοποιημένης. Η ευχερής μεταβίβαση πληροφοριών αντιστοιχεί στην αποκέντρωση της εργασίας κατά κανόνα και σε μια συγκέντρωση της εργοδοτικής εξουσίας και επιτήρησης. Εκεί όπου η εξουσία, λόγω της έκτασης της επιχείρησης, ήταν εκχωρημένη και αποκεντρωμένη, τώρα συγκεντρώνεται διά του πληροφορικού δικτύου στον κεντρικό μηχανισμό ελέγχου. Το «βλέμμα» της διεύθυνσης φτάνει ευκολότερα στο μικρό αποκεντρωμένο δίκτυο και το ελέγχει πρακτικά ασφικτικότερα, παρά την «ελαστικότητα» που παρέχεται στο μισθωτό ως προς το χρόνο και τον τρόπο υλοποίησης του έργου¹⁶. Η συνεχής ανταλλαγή πληροφοριακών δεδομένων και κατευθύνσεων εισάγει το μηχανισμό διεύθυνσης μέσα στην ίδια την κατοικία του μισθωτού (εν είδει ενός ηλεκτρονικού «φασόν»), καταργώντας σε ένα ακόμη επίπεδο τη διάκριση δημόσιου και ιδιωτικού, αλλά και περιορίζοντας το βάρος της διάκρισης εργασίμου και ελεύθερου χρόνου. Σε τελική ανάλυση, ο βαθμός ελευθερίας στην οργάνωση του χρόνου και της πρωτοβουλίας στην εργασία, αν και σε πρώτη ματιά φαίνεται να ενισχύεται, τελικά στην πραγματικότητα αποδυναμώνεται, καθώς η επαφή με το διεθυντικό μηχανισμό καθίσταται ασφικτικότερη και αμεσότερη. Σ' αυτό συμβάλλει και η βαθύτερη απομόνωση πλέον από τους λοιπούς μισθωτούς, επίσης αποδέκτες του πληροφοριακού κέντρου, και η συνακόλουθη αποδυνάμωση μιας συνδικαλιστικής δομής αναπόφευκτα θεμελιωμένης στην κοινωνικοποιημένη εργασιακή διαδικασία.

Ο κερματισμός των μισθωτών μέσα στην παραγωγή και η ενίσχυση του συγκεντρωτικού ελέγχου της διεύθυνσης καταδείχνουν όμως και τη χρεοκοπία και διάψευση των παραδοσιακών αριστερών αναλύσεων (καθορισμένων από την «παραγωγίστικη»-τεχνικίστικη παράδοση) για τον «αυτοματισμό» ως τέκνο της «επιστημονικοτεχνικής» επανάστασης¹⁷. Αυτές οι αναλύσεις θεωρούσαν ως δεδομένο ότι ο αυτοματισμός καθ'αυτός θα απελευθέρωνε

τις δημιουργικές δυνατότητες των μισθωτών και θα αποκαθιστούσε την «καθολικότητα» και τη σφαιρική εποπτεία του εργαζομένου στην εργασία του (αίροντας την «αλλοτριώση»), σε πλήρη αντίθεση προς τον κερματισμό της τείλορικής εργασιακής διαδικασίας.

3.2. Προς μια «προληπτική» αστυνομία:

Ο «επιστημονικός» έλεγχος μέσα στην κοινότητα

Η σόφρευση των συνεπειών της κρίσης στη μισθωτή εργασία (διαρκής λιτότητα, τέλος των αυταπατών της διαρκούς ευημερίας, υποχώρηση των κοινωνικών παροχών, απαξίωση παραγωγικών κλάδων και συναφής ανεργία-κατάργηση θέσεων εργασίας) καταργεί τις κοινωνικές ισορροπίες της φορντιστικής αστικής κοινωνίας. Από τη μια πλευρά επιτείνονται σοβαρότατα οι αιτίες και τα φαινόμενα κοινωνικής δυσαρέσκειας. Από την άλλη όμως πλευρά —και αυτή είναι στρατηγικά η κυρίαρχη όψη— αποδιαρθρώνονται οι μαζικές οργανώσεις της εργασίας, κόμματα και συνδικάτα και διαρρηγνύεται ο κοινωνικός ιστός. Έτσι, καθίσταται δυσχερέστερη έως προβληματική η εκδήλωση της μοριακής κοινωνικής δυσαρέσκειας απέναντι στις συνέπειες της κρίσης.

Οι «ειδικοί» των δικτυικών μηχανισμών κατανοούν τη συσσώρευση αυτού του δυναμικού κρίσης ως της διακριτής κορυφής του παγόβουνου ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1970. Ιδίως οι αξιωματικοί της γερμανικής ομοσπονδιακής υπηρεσίας καταπολέμησης του εγκλήματος (BKA) και μάλιστα αυτοί που εμφορούνται από «προοδευτικές»-σοσιαλδημοκρατικές τάσεις θέτουν το πρόβλημα της αλλαγής προσανατολισμού και της πορείας προς μια αστυνομία που δεν θα καταστέλλει απλώς τα συμπτώματα της κρίσης, αλλά θα συμμετέχει στην πρόληψη της νόσου¹⁸. Αυτός ο νέος προσανατολισμός προϋποθέτει μια αστυνομία «επιστημονικοποιημένη», υπαρκτή μέσα στην κοινότητα. Όπως ακριβώς η αστυνομία του Πιλ στη Βρετανία του 1830 έθεσε ως σκοπό της, πέρα από την καταστολή του εγκλήματος, την προληπτική παρουσία της μέσα στο κοινωνικό σώμα, κατ' αρχήν ως φυσική παρουσία μέσα στο κοινωνικό σώμα, έτσι και τώρα τίθεται το ζήτημα της προληπτικής αστυνομικής παρέμβασης, με διαφορετικούς βέβαια όρους. Το ζήτημα δεν είναι πλέον η φυσική παρουσία των αστυνομικών στους δρόμους και μόνο, υπό την έννοια της γενικής πρόληψης και της αποτροπής διά του κοινωνικού εκφοβισμού. Είναι η επιστημονικοποιημένη μελέτη και διαμόρφωση της κοινωνικής κανονικότητας, η σε βάθος επιτήρηση και κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων. Προτείνεται η συνεργασία με ειδικούς των κοινωνικών επιστημών (κοινωνιολόγους, ψυχολόγους, νομικούς κ.λπ.), έτσι ώστε να επισημανθούν οι αιτίες και οι πιθανές εκδηλώσεις κοινωνικής δυσαρέσκειας. Προνομιακό πεδίο αυτής της μελέτης είναι η παρακολούθηση και «επιτήρηση» των λεγόμενων προβληματικών ομάδων («Problemgruppen») και της κοινωνικής τους ψυχολογίας, των «περιθωριακών» πρακτικών και των κοινωνικά «κραιογόνων» εν γένει συμπεριφορών. Αλλά και η συμβολή της αστυνομίας στην «παιδαγωγική», στην κοινωνικοποίηση των «περιθωριακών» ώστε να μην αποβούν εγκληματίες. Βεβαίως, αυτή η λειτουργιστική οπτική δεν λαμβάνει υπόψη της την ταξική/ανταγωνιστική οπτική. Το πλαίσιο βασικά —παρά τις ατέλειές του— είναι ορθό, το πρόβλημα είναι η προσαρμογή σ' αυτό.

Η επιτήρηση των «σημείων κρίσης» ή «αστάθειας» καθίσταται ευχερέστερη μέσα από ένα εξαιρετικά εκτεταμένο πληροφορικό δίκτυο —από τη μια πλευρά ένα δίκτυο καταγρα-

φής χαρακτηριστικών των ομάδων ή των ατόμων που δυνητικά είναι «αποκλίνοντα» και κρισιογόνα, σε συνεργασία πάντοτε με τις διοικητικές υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας, από την άλλη πλευρά ένα πληροφορικό δίκτυο καταγραφής των «επικίνδυνων» καταστάσεων οι οποίες πραγματικά προκύπτουν μέσα στη μητροπολιτική μεγαλούπολη. Σε όλη την Ευρώπη ανάμεσα στα 1970 και 1980 οικοδομούνται εκτενή αστυνομικά πληροφορικά δίκτυα, όπου το κεντρικό πληροφορικό δίκτυο συνδέεται με τεματικά μέχρι και τον τελευταίο αστυνομικό σταθμό και η ροή πληροφοριών μεταξύ κέντρου και περιφέρειας καθίσταται συνεχής^{18α}. Έτσι, το αρχείο πληροφοριών του «κέντρου» είναι ταυτόχρονα κτήμα της αστυνομικής πληροφορικής περιφέρειας χωρίς να χρειάζεται βεβαίως να αναφερθεί η συνεπαγόμενη συνεχής δυνατότητα υλικής υποστήριξης. Ταυτόχρονα, η πληροφορικοποίηση συνεπάγεται βεβαίως και έναν πολύ μεγαλύτερο συγκεντρωτισμό και κεντροποίηση των αποφάσεων, αφού οι φορείς της «περιφερειακής» επιτήρησης των τοπικών κοινωνιών είναι, με τη σειρά τους, επιτηρούμενοι από το πληροφορικό κέντρο, τη «Διοίκηση».

Η επιστημονικοποίηση/προληπτική αναδιοργάνωση της αστυνόμευσης θέτει περαιτέρω το ζήτημα της ενίσχυσης των αρμοδιοτήτων της αστυνομίας και της χαλάρωσης της νομικής δέσμευσης της δράσης της («ευελιξία»). Ως «από μηχανής θεός» η άνοδος του «οργανωμένου εγκλήματος» και ιδίως της πολιτικής τρομοκρατίας στη δεκαετία του 1970 παρέχει την αναγκαία επιχειρηματολογία και κοινωνική συναίνεση για να εισαχθεί στο θεσμικό πεδίο η στρατηγική της «ευελιξίας». Η ευελιξία αυτή, πέρα από τις νέες θεμελιώσεις της παραβατικότητας (οι οποίες είναι τόσο ασαφείς και αμφίσημες ώστε να επιτρέπουν ένα διαρκή προληπτικό έλεγχο και επιτήρηση επί της «θεμελιακής» πολιτικής αντιπολίτευσης), στρέφεται αποφασιστικά στην ενίσχυση των αρμοδιοτήτων δράσης των κρατικών οργάνων από την ενίσχυση των αρμοδιοτήτων ελέγχου και έρευνας στο «δρόμο», στην ενίσχυση των αρμοδιοτήτων της κατ' οίκον έρευνας (Γερμανία/Ιταλία), στην ενίσχυση της εξουσίας χρήσης πυροβόλων όπλων, στην ενίσχυση των δυνατοτήτων προσωρινής κράτησης και αστυνομικής προανάκρισης, στην εισαγωγή δικονομικών ρυθμίσεων ριζικά περιοριστικών των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου. Το σύστημα αυτό διατάξων κάνει δυνατή την «επιτήρηση» αρχικά ενός ευρέως φάσματος πολιτικώς αποκλινόντων, από τους οποίους μπορεί να εκπληθίσει η τρομοκρατική δράση, σε τελική φάση την ασφυκτική επιτήρηση του κατηγορουμένου για συμμετοχή στο οργανωμένο έγκλημα, έτσι ώστε και ο «περίγυρος» του (ακόμη και οι συνήγοροί του) να ελεγχθεί αλλά και η οποιαδήποτε διασύνδεση του κατηγορουμένου με τον κοινωνικό του περίγυρο (και δυνάμει εγκληματικό) να καταστεί απολύτως παρακολουθούμενη. Οριακή όψη της τάσης για καθολική επιτήρηση του παρακολουθούμενου είναι το «λευκό κελί» του Moabit ή του Stammheim στην Ο.Δ. της Γερμανίας, όπου η πλήρης απουσία επαφής με τον έξω κόσμο μετατρέπει τον έγκλειστο σε επιτηρούμενο πειραματόζωο βαθμού ψυχικής αντοχής με τα γνωστά αποτελέσματα.

Η ενίσχυση όμως των λειτουργικών αρμοδιοτήτων αποκτά περιεχόμενο μόνο σε σχέση με μια άλλη τάση: τη λειτουργική διαφοροποίηση, κατανομή ρόλων, διάκριση των καθηκόντων μέσα στη μητροπολιτική αστυνομία. Οι λειτουργίες «επιτήρησης» με την παραπάνω σηματοδότηση προϋποθέτουν ένα εξειδικευμένο προσωπικό, διακριτό από τον αστυνόμο/αστυνομική μονάδα που τηρεί την τάξη κατά του ενδεχόμενου εγκλήματος στη «γειτονιά» ή στο «κέντρο» αλλά και από τις ειδικές μονάδες αποτροπής και καταστολής μαζικών εκδηλώσεων

και ταραχών. Αυτή η τριχοτόμηση δείχνει και την έμφαση που δίνεται σε μια προκατασταλτική αστυνομική παρέμβαση, η οποία αντιστοιχεί πια σε μια «κοινωνική παιδαγωγική», σε μια θετική και όχι αρνητική μόνο διαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας.

3.3. Η ενεργοποίηση των πολιτών:

Ο έλεγχος από το κοινωνικό σώμα ως «τρίτο»

Η άνοδος της πολιτικής εγκληματικότητας στη δεκαετία 1970-1980 αποτέλεσε την αφετηρία και για μια άλλη διάσταση της ενίσχυσης των μηχανισμών επιτήρησης. Αυτή της κρατικής ενεργοποίησης του κοινωνικού σώματος κατά του εγκλήματος και ιδίως κατά της τρομοκρατίας. Χωρίς να ενισχυθούν αυθεντικοί μηχανισμοί «κοινωνικής αυτοδικίας»¹⁹, κατάσταση η οποία θα απέβαινε επικίνδυνη για τη δημόσια τάξη, εγκαθιδρύεται ένα σύστημα *θετικών και αρνητικών κινήτρων για τη σύμπραξη με τις αρχές κατά του εγκλήματος*. Θετικών, με τη μορφή διατάξεων (π.χ. στις αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες) οι οποίες είτε ορίζουν αμοιβές για την ανακοίνωση στις αρχές πληροφοριών για αξιόποινες πράξεις είτε εξαλείφουν το αξιόποينو για τα μέλη παράνομων οργανώσεων τα οποία «αποσιωπούν» και συμβάλλουν στην αποδιάρθρωση και διάλυσή τους (το μαζικό φαινόμενο των «μετανοημένων» στην Ιταλία). Αρνητικών, με τη μορφή της επαπειλής κυρώσεων κατά όσων αποσιωπούν γνώσεις και πληροφορίες σχετικές με τη δράση αυτών των οργανώσεων (ιδίως το αδίκημα της «παρασιώπησης διαπραχθέντος κακουργήματος»).

Η τεχνική των «κινήτρων» διαμορφώνει μια υγειονομική ζώνη επιτήρησης γύρω από την εγκληματική συμπεριφορά και ιδίως τις οργανώσεις του οργανωμένου εγκλήματος. Η επιταγή της «επιτήρησης», στο βαθμό που τα υποκείμενα της πολιτικής παραβατικότητας περιγράφονται αμφισβήτως και ασαφώς, κατατείνει στην επιτήρηση ενός ευρύτερου ιδεολογικοπολιτικού χώρου «θεμελιακής αντιπολίτευσης» από το μέσο πολίτη, στη διαμόρφωση μιας συνείδησης ταύτισης της «αμφισβήτησης» με την παραβατικότητα και την κοινωνική απόκλιση. Με όρους μιας «πολεμικής» («καρλοσμιτιανής» κατά βάση) θεωρίας της πολιτικής, η παράσταση κάποιων δυνάμεων και οργανώσεων ως «εχθρικών» προς τη δημόσια τάξη χρησιμοποιείται για να κατακτήσει η εξουσία τους πολίτες ως «τρίτους» ή συμμάχους προς αυτή απέναντι στα «ανατρεπτικά υποκείμενα».

Στο βαθμό που η αντιτρομοκρατική υστερία του 1970-1980 υποχωρεί από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, η ενεργοποίηση των πολιτών ως συμμάχων της εξουσίας αφήνει πίσω της σημαντικές παρακαταθήκες. Μια περίπτωση είναι αυτή της αξιοποίησης των «αυτοχθόνων» απέναντι στους αλλοδαπούς μετανάστες, με τη μορφή της υποχρέωσης αναφοράς στις αρχές (πρόσφατος νόμος Ντεμπρέ στη Γαλλία) για τη φιλοξενία των αλλοδαπών, ώστε να ανευρίσκεται αν αυτοί είναι νομίμως παραμένοντες ή όχι. Η διάταξη αυτή ανακαλεί παρόμοιες διατάξεις από τη φάση της αντιτρομοκρατικής υστερίας απέναντι στο νέο «εχθρό», αυτόν των «τριτοκοσμικών» παράνομων μεταναστών που κατακλύζουν τις μητροπόλεις. Η άλλη «εφαρμογή» είναι αυτή που γνωρίσαμε πρόσφατα στην Ελλάδα ως θεωρία του «κοινωνικού αυτοματισμού». Πρόκειται δηλαδή για την αξιοποίηση του κοινωνικού κατακερματισμού που επιφέρει η νεοφιλελεύθερη διαχείριση κατά των κοινωνικών αντιστάσεων. Η ελεγχόμενη κινητοποίηση, ιδίως διά των ΜΜΕ, μερίδων πολιτών κατά, λ.χ., των απεργών οικοδομεί συμμαχίες της κρατικής εξουσίας, οι οποίες πάντως δεν κινούνται πλέ-

ον στο έδαφος της επιτήρησης αλλά στο έδαφος μιας ιδιότυπης «αυτόδικης» παρέμβασης κατασταλτικού τύπου από τους συμμάχους της κρατικής εξουσίας.

Και στις δύο περιπτώσεις η κρατική εξουσία οργανώνει δυνάμεις της λεγόμενης «κοινωνίας των πολιτών» κατά των συγκυριακών αντιπάλων της. Το πλέον τραγικό είναι ότι αυτές οι εκφάνσεις της «επιτήρησης» από την ίδια την κοινωνία συχνά καταλήγουν να μετατρέψουν τους «συγκυριακά επιτηρούντες» σε «συγκυριακά επιτηρούμενους». Αυτό το «παιχνίδι της διαλεκτικής» ανήκει στον πυρήνα των κρατικών στρατηγικών.

Όμως οι ίδιες οι στρατηγικές της εξουσίας στη διαδοχή τους δείχνουν ακριβώς τη δυναμική, την εναλλαξιμότητα στις μορφές και το ασίγαστο της διαρκούς ταξικής πάλης στις αναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες. Το δυνατό σημείο των στρατηγικών «επιτήρησης» δείχνει την προηγούμενη δυνατή θέση του ταξικού ανταγωνισμού, όπως θα παρατηρούσε ο Αντόνιο Νέγκρι, μέσα στο σύγχρονο παραγωγικό ή «κοινωνικό» εργοστάσιο. Ταυτόσημα, το δυνατό σημείο της επιτήρησης παράγει συχνά απρόβλεπτης έκτασης ταξικές αντιστάσεις ακόμη και μέσα στις μητροπόλεις. Τα Λος Άντζελες της εποχής μας το αποδεικνύουν.

Σημειώσεις

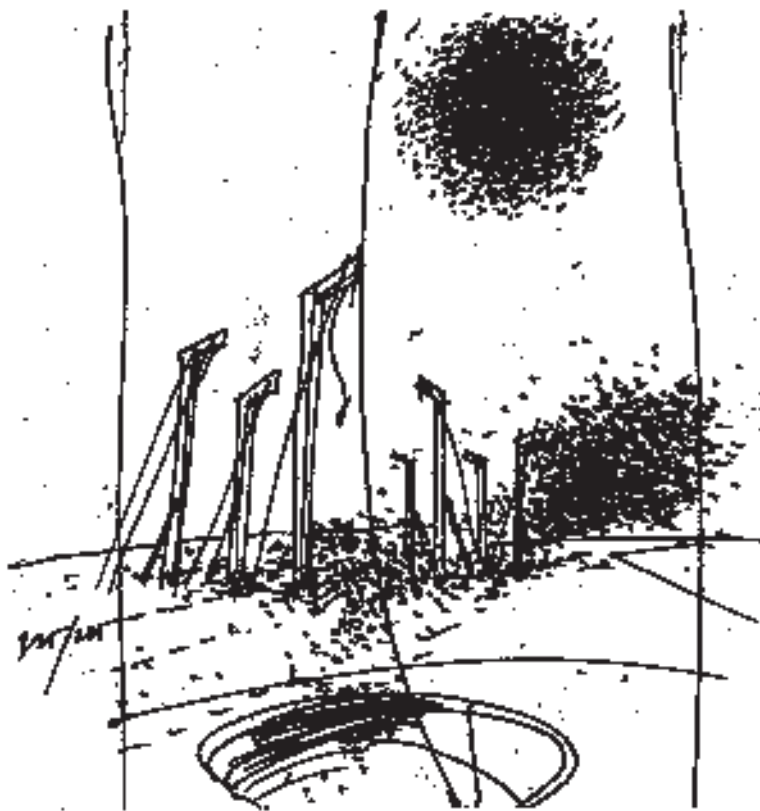
1. Καθοδηγητική αυτού του τμήματος της εισήγησης ιδίως η μελέτη του Μ. Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία-Η γέννηση της φυλακής*, ελ. μετ., Αθήνα 1989, εκδ. Ράπτα.
2. Σε Μ. Φουκώ, *όπ.π.*, σελ. 228 επ.
3. *Οπ.π.*, σελ. 259 επ.
4. *Οπ.π.*, σελ. 266.
5. Χαρακτηριστικά τα παραδείγματα του Μ. Φουκώ, *όπ.π.*, σχετικά με τη διάκριση μεταξύ των μαθητών και τα καθήκοντα ελέγχου τα οποία ανατίθενταν σε ορισμένους απ' αυτούς.
6. Για μια κριτική της διάκρισης «κοινωνία πολιτών»-«πολιτική κοινωνία» στο έργο του Μαξ αλλά ιδίως του Α.Γκράμσι, βλ. σε Π. Άντερσον, *Οι αντινομίες του Α. Γκράμσι*, Αθήνα 1984, εκδόσεις Μαξιστική Συστήριση.
7. Σε Μ. Φουκώ, *όπ.π.*, σσ. 232-233.
8. Βλ. σε Ντ. Λεκούρ, *Ετεροδοξία και επανάσταση*, Αθήνα 1979, «Αγώνας», σελ. 101 επ.. Ο Λεκούρ ασκεί κριτική και στις θεωρίες της κοινωνικής τεχνολογίας των μεταμοντέρνων διανοητών ως εν μέρει επιγόνων της «τεχνολογίας της εξουσίας» του Μ. Φουκώ.
- 8α. *Οπ.π.*, με αναλυτικές αναφορές στο έργο του Λ. Αλτουσέρ, «Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους», στο *Θέσεις*, ελλ. μετ., 1983.
9. Βλ. σε Μπ. Κοριά, *Ο εργάτης και το χρονόμετρο*, ελλ. μετ., Αθήνα 1986 και Η. Ιωακείμογλου, *Η αυθόρμητη κατεύθυνση των φαινομένων*, Θεσσαλονίκη 1987.
10. Βλ. σε Μπ. Κοριά, *όπ.π.*, και Ρ. Λινάρ, *Ο Λένιν, οι αγρότες, ο Ταίιλορ*, ελλ. μετ., Αθήνα 1981.
11. Βλ. σε J. Hirsch, *Der Sicherheitsstaat-Das Modell Deutschland, Krise-Perspektiven, Bewegung*, Muenchen 1980, σσ. 77-93.
12. Βλ. και τις περιγραφές του Α. Τόφλερ στο βιβλίο του *Νέες Δυνάμεις*, ελλ. μετ., Αθήνα 1991, σελ. 148 επ.
13. Βλ. και στο συλλογικό, *Μεταφορντισμός και κοινωνική μορφή*, με κείμενα των Hirsch, Holloway, B. Jessop κ.λπ., ελλ. μετ., Αθήνα 1994.
14. Βλ. σε Μπ. Κοριά, *όπ.π.*, αλλά και σε συντηρητικούς αναλυτές της δεκαετίας του 1970 (Huntington, Crozier κ.λπ.). Για τις συντηρητικές θεωρίες της «ακυβερνησίας», βλ. σε Γ. Βούλγαρη, *Φιλελευθερισμός, συντηρητισμός και κοινωνικό κράτος*, Αθήνα 1994, σελ. 37 επ.
15. Βλ. αναλυτικά για την τηλεργασία σε Κ. Παπαδημητρίου, *Η πληροφορική στην εργασία*, Αθήνα 1995.
16. *Οπ.π.*

17. Βλ. σε Ρ. Ρίχτα, *Ο πολιτισμός στο σταυροδρόμι*, ελλ. μετ., Αθήνα, εκδόσεις Ράππα, με όλες τις αναπλάτες του μαρξισμού σοβιετικού τύπου για την επιστημονικοτεχνική επανάσταση. Και, παρά το ότι ο συγγραφέας ανήκε στο ρεύμα της «Ανοιξης της Πράγας», στις πιο ανοιχτές δηλαδή και οξυδερκείς εκδοχές του ανατολικού μαρξισμού. Για μια οξεία και εύστοχη κριτική «μαοϊκού» προανατολισμού των θεωριών της ΕΤΕ και ιδίως του Ρίχτα βλ. και σε Μπ. Κοριά, *Επιστήμη, τεχνική και κεφάλαιο*, ελλ. μετ., Αθήνα 1986, εκδόσεις Α/συνέχεια.

18. Βλ. σε Η. Herold [διευθυντή του Γερμανικού Κέντρου Καταπολέμησης του Εγκλήματος (BKA) μετά την άνοδο των σοσιαλδημοκρατών-φιλελευθέρων στην εξουσία το 1969], «Gesellschaftlicher Wandel-Chance der Polizei», in *Die Polizei*, Nr. 5/1972, Funk-Kauss-von Zabern, «Die Ansaetze zu einer neuen Polizei», in E.Blankenburg (hsg), *Die Politik der inneren Sicherheit*, Frankfurt a.M., 1980, σελ. 16 επ.

18α. Σε Funk-Kauss-v. Zabern, «Die Ansaetze...», *ό.π.*, σελ. 21 επ. Έτσι φαίνεται να γίνεται αδύνατο το σύνδρομο του «αποδυναμωμένου» και ευπρόσβλητου περιφερειακού αστυνομικού σταθμού που ζωντανεύει ο σηνοθέτης φανταστικού κινηματογράφου Τζον Κάρπεντερ στην ταινία του «Ο σταθμός 13 δέχεται επίθεση» (1972). Η περιφέρεια λειτουργεί πλέον διά του πληροφοριακού δικτύου σε λειτουργική ενότητα με το κέντρο.

19. Τέτοιες τάσεις εμφανίστηκαν ιδίως στις ΗΠΑ της δεκαετίας 1965-1975 μαζί με το αναβαθμισμένο αίτημα για κρατική ασφάλεια. Βλ. σχετικά σε G. Arzi, *Der Ruf nach Recht und Ordnung-Ursachen und Folgen der Kriminalitaetsfurcht in den USA und der Bundesrepublik*, Tuebingen 1976.

1996. Τοπίο. Σινική μελάνη σε χαρτί.